

Znanstveni mač i gordijski čvor otuđenja

Dr. sc. Ivan Flis

Dr. sc. Ines Rezo Bagarić

Priredeno za Zagrebačko psihološko društvo, prosinac 2021.

[\(https://zgpd.hr/2021/12/05/znanstveni-mac-i-gordijski-cvor-otudenja/\)](https://zgpd.hr/2021/12/05/znanstveni-mac-i-gordijski-cvor-otudenja/)

Prema grčkom mitu o gordijskom čvoru, kako ga opisuje Hrvatska enciklopedija (2021), Gordije je napravio toliko zamršen čvor da će onog koji ga uspije razmrsiti učiniti gospodarem svijeta. To je uspjelo Aleksandru Velikom koji ga je jednostavno presjekao mačem i tehnički ispunio proročanstvo. Zadnjih mjeseci, jedan dio hrvatske psihološke javnosti okupiran je neobičnim gordijskim čvorom: Postoji li u znanstvenoj psihologiji otuđenje?

U raspravu o otuđenju, kako sada stvari stoje, upleteni su istraživački novinari, klinički psiholozi, pop pjevačice, glumice, socijalni radnici, suci, zagrebački gradonačelnik, aktivisti za slobodu novinarstva, psiholozi u socijali, stručne komore, feministkinje, psiholozi okupljeni u Zagrebačkom psihološkom društvu, razvedeni roditelji i njihova djeca. Tu javnu raspravu prati navijanje iz prvih klupa društvenih mreža: majki koje se zgražaju nad naizgled psihologijski opravdanim otimanjem djece, teoretičara zavjera, žrtava obiteljskog nasilja, razvedenih roditelja, majki koje smatraju da su im djeca oduzeta kroz nepravedne pravne procese, očeva koji misle to isto... Interes je velik, a u centru prijepora našlo se otuđenje.

Učinilo nam se da je ova preokupacija slična mitološkom gordijskom čvoru jer jedan dio stručne javnosti zastupa ideju da ukoliko izbrišemo otuđenje iz psihološkog repertoara pojmova (ili konstrukata, kako ih psiholozi često zovu), utoliko ćemo razriješiti mnoge nepravde koje proizlaze iz teških i kompliciranih sporova o skrbništvu. Drugo rješenje "gordijskog čvora" pitanja postoji li otuđenje odnosi se na to da znanstvenici trebaju doći do konsenzusa koji će razmrsiti odgovor i postaviti jednu istinu pred sukobljene strane. Kako znanstvenici to mogu učiniti? Koje je trenutno stanje s istraživanjem ovog pojma i koliko još vremena će proći do "konsenzusa"? Hoćemo li uzeti znanstveni, javni, sudski, ili praktičarski mač kojim ćemo presjeći čvor otuđenja ili postoje drugi načini promišljanja i nošenja s ovom temom? Koja je cijena svakog od tih načina?

U ovom tekstu ćemo pokušati izložiti jedan relativno jednostavan, ali naizgled neprisutan argument: **Znanost nije mač koji će presjeći rasprave o korištenju, pa ni zloupotrebi otuđenja u pravnom sustavu i sustavu socijalne skrbi, kakav god bio ishod istraživanja o otuđenju u budućnosti.**

Kako je već poznato iz tekstova Zagrebačkog psihološkog društva i javnog diskursa, u istraživanjima otuđenja i otuđujućih ponašanja, postoje prijepori između znanstvenika, s valjanim argumentima na svakoj strani. Iako to može biti poprilično zbunjujuće za javnost, procesi rasprava, prijepora i suprotnih nalaza uobičajeni su za znanstvene procese. Ono što nije nužno uobičajeno je veliko uključivanje prethodno nabrojanih aktera raznih ljudskih i profesionalnih profila. Društveni procesi, poput pitanja prava i zaštite djece, prava žena i zaštite od nasilja, uloge očeva u modernom društvu, kao i pitanja količine i kakvoće uloge države, pa time i stručnjaka, u životu svake pojedine obitelji, imaju svoju ulogu i u znanstvenoj priči o otuđenju. Podsjećaju nas da znanost koja je sama sebi svrha, ne može i ne smije postojati, no otvara i poligon za pretjerano pojednostavljivanje ovog gordijskog čvora i svrstavanje u tabore na osnovi malo informacija i/ili samo na osnovi naših stavova i uvjerenja. I tu također dolazimo do potrebe da se maknemo od vjerovanja i vidimo što nudi znanost sa svojim temeljnim principom provjeravanja. No, onda se ponovno vraćamo na

početak ovog teksta, u kojem smo već utvrdili da znanost nema tako nam potreban "konsenzus" oko ovog pitanja. Što sada? Možemo se vrtjeti u beskonačnoj petlji ovog problema, možemo skočiti u odluke zabranjivanja korištenja koncepta otuđenja ili s druge strane njegova nekritičnog korištenja. Prva odluka podrazumijeva odbacivanje i progon svih stručnjaka koji se zalažu za otuđenje ili proučavanje otuđujućih ponašanja. Druga nas navodi na slijepo vjerovanje u stručni sud o otuđenju kada se pojavljuje u državnim sustavima koji ga koriste. Oba rješenja su mitološki mačevi svoje vrste.

Deskriptivni opis pojma ≠ postojanje pojma

Kako smo mogli vidjeti na primjerima cjepiva i znanstvenih istraživanja, znanost je stalno promjenjiva, preispituje odgovore na stara pitanja i pokušava odgovoriti na nova pitanja. Samim time, da bismo došli do nekih znanstvenih zaključaka, potrebno je vrijeme, kao i mnogi drugi resursi. To isto vrijeme, djeca, njihovi roditelji i stručnjaci koji s njima rade, nažalost nemaju. U društvenim znanostima koje se bave ranjivim skupinama ljudi, ovo je posebice važno. U tim slučajevima, svaki znanstveni opis podrazumijeva da će se termini samih znanstvenika upotrebljavati autoreferencijalno; da osobe koje su predmet opisa nekad prihvaćaju taj opis, ponekad ga odbijaju, a gotovo uvijek ga mijenjaju ili subverziraju svojim ponašanjem. Na primjer, kada klinički psiholog ili psihoterapeut opiše osobi zašto njihova iskustva odgovaraju paničnom napadu, tu ne staje djelovanje paničnog napada kao kliničkog opisa. Bilo da osoba prihvati taj opis stručnjaka ili ne, ona će pokušati integrirati taj opis u svoju sliku o sebi, nekako se postaviti prema tome te promijeniti svoja ponašanja i razmišljanja u budućnosti. Ponekad, klinički opisi ove vrste čak postanu identitetske osnove cijelih skupina ljudi, kao što je slučaj s poremećajem višestrukih ličnosti u Sjedinjenim Američkim Državama krajem dvadesetog stoljeća (Hacking, 1998a). Psihološki stručni termini žive kompliciranije živote od onih koje su im sami stručnjaci namijenili. Psiholozi upleteni u sukob o otuđenju kao da ne priznaju ovu bazičnu činjenicu psiholoških pojmova, već se ponašaju kao da će znanstveni konsenzus (bilo o postojanju ili nepostojanju otuđenja) rezultirati domino efektom u svim sustavima koji ga koriste. Tomu nije tako. Znanstveni opis otuđujućih ponašanja, ili manjak istog, koriste pravnici, suci, razvedeni roditelji i njihova djeca, psihoterapeuti koji rade s emocionalno zlostavljanim žrtvama teških razvoda i mnogi drugi. Koriste ga neovisno o stanju znanstvenog konsenzusa, te znanstveni sukob koriste samo kao gorivo u svojim razmircama.

[Andrea Gerčar, Marina Milković i Iskra Pejić](#), prateći rad Saini, Johnston, Fidler i Bala (2016) nude minimalnu definiciju otuđujućih ponašanja kao „eksplicitna ponašanja koja čini jedan roditelj, a imaju mogućnost da distanciraju, naruše ili unište odnos djeteta s drugim roditeljem.“ Kako smo već pisali u prethodnim tekstovima, u literaturi o konceptu otuđenja ističe se kako u slučajevima obiteljskog nasilja, ne možemo govoriti o otuđenju (npr. Baker, 2018; Bernet i Freeman, 2013; Kelly i Johnston, 2001). Prema gore navedenoj definiciji, otuđujuća ponašanja prepoznata su u stručnoj praksi, a zatim i potvrđena u deskriptivnim i eksplorativnim istraživanjima, s čime se slažu istraživači koji zagovaraju različite strane istraživanja otuđenja. Time je završena **prva faza znanstvenog procesa - opažanje i opis određene pojave**. Samim time, kad kažemo da je istraživanje otuđujućih ponašanja pseudoznanstveno, ili kada nazivamo istraživanje otuđujućih ponašanja pseudoznanstvenim, iznosimo polemičnu kvalifikaciju, a ne sud o stanju istraživanja otuđenja. Polemična kvalifikacija nam ne govori ništa o empirijskoj utemeljenosti pojma, već samo stvara dojam kontroverze bez jasnog opravdanja zašto.

Zanimljiva je pozicija psihologa na obje strane ove rasprave kada govore o otuđujućim ponašanjima. Kao da pretpostavljaju da ako deskriptivna istraživanja ne pokažu postojanje neke pojave, ta pojava ne može postojati. Ovdje se svim ljudima oduzima pravo na sud o vlastitij fenomenologiji iskustva. Ako nešto što osjećam ili mislim ne postoji u znanstvenim

klasifikacijama, onda to niti ne može postojati. Takvo razmišljanje nas navodi do apsurdnog svijeta, u kojem je postojanje ljudskog ponašanja i doživljavanja legitimirano znanošću, a ne da je znanstveni opis legitimiran empirijskom stvarnošću ponašanja i doživljavanja. Uzmimo težak primjer otuđujućih ponašanja. Ako psiholozi odbace otuđenje kao pojam i kao područje istraživanja, znači li to da će tog trenutka prestati postojati roditelji koji distanciraju, narušavaju ili uništavaju odnos djeteta s drugim roditeljem, odnosno emocionalno zlostavljaju svoje dijete? Evidentno je odgovor ne.

Sljedeća faza znanstvenog procesa bilo bi postavljanje hipoteza, a zatim i njihovo testiranje, zaključivanje i eventualno revidiranje. U tim istraživanjima postoji cijeli niz metodoloških nedostataka, karakterističnih, ali ne manje važnih, za društvena istraživanja. Neke manjkavosti znanstvenici prepoznaju kao više ograničavajuće za donošenje zaključaka poput malih i/ili pristranih uzoraka sudionika istraživanja, nedostatka kontrolnih skupina i generalnog manjka longitudinalnih istraživanja, a neke kao manje ograničavajuće, ovisno o svakom istraživanju i njegovim karakteristikama. No u stručnom diskursu u Americi, pojavilo se i prozivanje istraživanja pobornika otuđenja kao "junk science", slično kao što je bio slučaj s prvotnim raspravama i istraživanjima zlostavljanja djece i žena (Kitaef, 2007). To je potpuno pogrešna pozicija jer stavlja očekivanje o tome da su stvari crno-bijele, da su manjkavosti u istraživanjima nedopuštene i da istraživanja koja imaju nedostatke ničime ne doprinose korpusu znanja o temi otuđenja.

Uz neopravdane kvalifikacije koje otežavaju istraživanje ovog kompleksnog ponašanja, prozivke o pseudoznanosti nas suptilno navode na ideju da znanstveni konsenzus proizvodi pojmove koji označavaju ponašanja. Pa tako mnogi kritičari kažu da otuđenje ne postoji. Ovdje dolazi do zamjene teza, gdje se umjesto izražavanja neslaganja s interpretacijama pojedinih znanstvenika, uopće negira postojanje neke pojave. To nas navodi na zaključak da znanstveni konsenzus proizvodi fenomene, a ne empirijska stvarnost ponašanja i doživljavanja. Taj zaključak je problematičan, kako za istraživače koji istražuju otuđujuća ponašanja, tako i za istraživače koji su kritični prema istraživanju otuđenja. Prvima sužuje mogućnost mjerenja i opisivanja takvih ponašanja, a drugima onemogućuje analiziranje posljedica potencijalno diskriminatornih ishoda kada se otuđujuća ponašanja pojavljuju u sudskoj praksi.

U raspravi o otuđenju, jedno je reći da postoje slučajevi loše ili čak potpuno krivo vođenih slučajeva u kojima se odlučuje o skrbištvu a koristi kvalifikacija otuđenja, te proceduralno kritizirati stručnjake zbog mišljenja koja pišu. Potpuno druga stvar ih je kritizirati jer su u stručno kontroverznoj temi zauzeli stajalište s kojim se ne slažemo. Proceduralna kritika predstavlja opravdani javni nadzor rada stručnjaka, dok je invociranje pseudoznanosti sudjelovanje u uništavanju ono malo autoriteta i povjerenja u sustav socijalnog rada. Ako se ustanovi da postoji zloupotreba opisa otuđenja, onda je važno vidjeti kako se zloupotreba može spriječiti, umjesto da se ukida imenovanje pojave.

Znanost kao izlaz iz javne kontroverze otuđenja

Hoće li sve probleme s otuđenjem riješiti više psihologijskog znanstvenog istraživanja ovog konstrukta? Vjerojatno ne. **Ideja da psihologijska znanost nudi gotove konstrukte koje onda razni primijenjeni psiholozi primjenjuju u praksi je pogrešna.** Psihologijski konstrukti poput otuđenja postaju i opstaju zbog neke potrebe stručnjaka, ili dovoljno glasne skupine koja je predmet takvog opisivanja. Takvi konstrukti prolaze kroz iterativne procese istraživanja koje je nestrukturirano i motivirano različitim istraživačkim tradicijama: kliničkim, eksperimentalnim, epidemiološkim i farmaceutskim. Neki od predmeta tih istraživanja završavaju u normativnim dijagnostičkim klasifikacijskim sustavima poput DSM-a (Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje).

Znači li to da klasifikacijski sustav definira što zaista postoji? Ne. Klasifikacijski sustavi nisu indeksi svega što postoji, nego oko čega postoji minimalni konsenzus kako bi se mogla standardizirati dijagnoza, liječenje i istraživanje prevalencije; gdje se spajaju kliničke slike sa skupinama simptoma, te identificiraju rigidni i dihotomni (postoji/ne postoji) kriteriji za postavljanje kategorijalnih dijagnoza. Klinička i istraživačka praksa na razne načine informiraju klasifikacijske sustave, no sami klasifikacijski sustavi nisu normativni za sve pojave koje možemo primijetiti u kliničkoj praksi ili istraživačkom radu. Klasifikacije istraživačima često jesu korisne, jer omogućuju velikom broju istraživača da se koordiniraju tako što nude konceptualnu jednostavnost, odnosno, da su svi sigurni da istražuju jednu te istu stvar. No, konceptualna jednostavnost nije recept koji tvrdi da nešto postoji.

Pitanje za stručnu javnost je: Kako možemo najbolje opremiti psihologe i socijalne radnike čija mišljenja se koriste u sudskim procesima o skrbništvu da identificiraju i opišu eksplicitna ponašanja koja čini jedan roditelj, a imaju mogućnost da distanciraju, naruše ili unište odnos djeteta s drugim roditeljem? Kako da ih najbolje osposobimo da takve slučajeve jasno razlikuju od pravne strategije zaštite počinitelja nasilja i bilo kojeg roditelja koji u brakorazvodu ili nakon njega manipulira djetetom? Kako da prikupimo i omogućimo podatke na razini sustava kako bi znali ishode takvih vještačenja?

Mi u trenutku pisanja ovog teksta, kako tvrde psihologinje [Marina Milković, Marija Stojević i Ivana Čosić](#) „[n]emamo podatke u kolikom broju postupaka konfliktnog razdvojenog roditeljstva je utvrđeno otuđenje.“ S obzirom na nepostojanje takvih podataka u hrvatskoj sudskoj praksi, nitko od stručnjaka upletenih u ovu raspravu ne može odgovorno tvrditi da se otuđenje sustavno koristi za zaštitu zlostavljača. No, to ne znači da se stručno mišljenje o otuđenju ne može procesno koristiti za nedopustive sudske ishode. Svaki stručan pojam koji uđe u sudsku praksu može biti manipulativno korišten i proizvoditi posljedice koje su neopravdane. Ovdje znanstveno istraživanje može itekako pomoći, kako bi nam podastrolo podatke o ishodima sudskih procesa u kojima se spominju otuđujuća ponašanja na razini cijelog sustava. Isto tako, važno je da su takvi podaci prikupljeni i opisani na hrvatskim uzorcima. Specifičnosti pravnog sustava, ali i širi kulturalni kontekst, dovode u pitanje koliko je opravdano uzimati zdravo za gotovo da su izvještaji o ishodima američkih sudskih procesa primjenjivi na situaciju u Hrvatskoj.

Otuđenje kao ekološka niša

Sve ovo nas navodi na zaključak da rasprava o otuđenju nije samo znanstvena rasprava, već jedan društveni trenutak. Kako to opisuje filozof Ian Hacking (1998b), društveno-znanstveni koncepti poput otuđenja imaju svoje ekološke niše u kojima postoje. Ako je društvo vrsta ekosustava, pojmovi koji postaju kontroverzni ili utjecajni imaju raspon uvjeta zbog kojih nastaju, te takvi koncepti služe nekim funkcijama. Postoje karakteristike društva, strukturalni elementi naše društvene stvarnosti, koje su pozadinski razlozi njihovog postojanja. Otuđenje je nastalo jer su stručnjaci imenovali niz manipulativnih ponašanja roditelja i pretvorili ih u koncept koji koriste u zaštiti djece. Taj koncept su prepoznali odvjetnici kao osnovu za zaštitu svojih klijenata. Tu pravnu strategiju su feministkinje prepoznale kao još jedan mehanizam za institucionalnu zaštitu muškaraca koji zlostavljaju. Svaka od tih interesnih skupina “dobiva” nešto od znanstvenog opisa otuđenja, ali to što je otuđenje fokus njihova interesa ne znači da otuđujuća ponašanja ne postoje.

Kada smo došli do kraja ovog meandrirajućeg razmišljanja o otuđenju, što možemo zaključiti?

Postoji li otuđenje ili otuđujuće ponašanje? Znanstvenog konsenzusa nema, no zasigurno postoji nešto što otuđenje trenutno označuje i za što bi se strukovna javnost trebala pobrinuti da preživi u psihologijskoj praksi.

Sukob između psihologa koji pripadaju različitim organizacijama trenutno postoji i ispuhuje se putem rasprava o otuđenju. Sukobljene strane zazivaju oprečne znanstvene mačeve za razmršenje ovog sukoba: kritičari otuđenja zabranu pojma, pobornici otuđenja ideju o znanstvenoj potvrdi. Na jednoj strani su psihologinje koje nude stručnu podršku i zaštitu ženama žrtvama nasilja. S druge strane su psihologinje u sustavu socijalne skrbi koji se bave zaštitom djece. Problem s tim ispuhivanjem sukoba između ove dvije strane je što nije usmjereno u dobrom smjeru. Nije usmjereno ka sudskoj praksi i zahtijevanju javnog uvida u statistike ishoda sudskih procesa. Nije usmjereno ka osiguravanju uvjeta da stručnjaci u sustavu socijalne skrbi mogu adekvatno zaštititi žene i njihovu djecu. A posebice, s raspravom koja ulazi u ontologiju koncepata koji proizlaze iz psihologijskih istraživanja (postoji li otuđenje!?), nije usmjereno na prava vrata iza kojih se skriva problem: sudska i pravna praksa u Hrvatskoj.

Literatura

Baker, A.J.L. (2018.). Reliability and validity of the four-factor model of parental alienation. *Journal of Family Therapy*, 42(1), 100-118. <https://doi.org/10.1111/1467-6427.12253>

Bernet, W. i Freeman, B. (2013.). The psychosocial assessment of contact refusal. U: D. Lorandos, W. Bernet, i S. R. Sauber (Ur.), *Parental alienation: The handbook for mental health and legal professionals* (str. 47–73). Springfield, IL: Charles C Thomas.

gordijski čvor. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 1. 12. 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=22690>>.

Hacking, I. (1998a). *Rewriting the Soul: Multiple Personality and the Sciences of Memory*. Princeton University Press.

Hacking, I. (1998b). *Mad Travellers: Reflections on the Reality of Transient Illnesses*. University Press of Virginia.

Kelly, J.B. i Johnston, J. (2001). The alienated child: A reformulation of Parental Alienation Syndrome. *Family Court Review*, 39(3), 249-266. <https://doi.org/10.1111/j.174-1617.2001.tb00609.x>

Kitaeff, J. (2007). *Malingering lies and junk science in the courtroom*. Amherst, NY: Cambria Press.

Saini, M., Johnston, J. R., Fidler, B. J. i Bala, N. (2016). Empirical studies of alienation. U: L. Drozd, M. Saini, i N. Olesen (Ur.), *Parenting plan evaluations: Applied research for the family court* (str. 374–430). Oxford University Press.